

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра екологічного права і
контролю

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Юридичні аспекти права власності на природні ресурси та
об'єкти»

Виконав магістрант 2 року
навчання групи МЕПП-2
спеціальності 081»Право»
Мороз Ярослав Михайлович

Керівник: ст.викладач
Немцова Оксана Анатоліївна

Консультант – к.ю.н., доцент
Швидченко Ірина Георгіївна

Рецензент: к.ю.н., доцент ОДУВС
Албул Сергій Володимирович

Одеса 2018

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота на тему: «Юридичні аспекти права власності на природні ресурси та об'єкти», автор – магістрант Мороз Ярослав Михайлович .

Мета магістерської роботи – визначити поняття та види природних ресурсів та об'єктів на території України та юридичні аспекти права власності на них, з'ясувати які види права власності на природні ресурси існують в Україні, визначити поняття права власності на окремі види природних об'єктів та на природні ресурси в цілому, з'ясувати найбільш актуальні проблеми регулювання права власності на природні ресурси.

Актуальність теми обумовлена важливістю поняття і регулювання права власності на природні ресурси та об'єкти в Україні – наше національне багатство та надбання, яке, на жаль, останнім часом використовується нерационально та екстенсивно. Власність на природні ресурси та об'єкти повинна гарантуватися державою та охоронятися усіма можливими способами від будь-яких порушень. Водночас, власники мають пам'ятати, що власність – зобов'язує.

Робота складається із чотирьох розділів, вступу і висновків. Загальний обсяг роботи 79 сторінок, при написанні роботи використовувалось 35 літературних джерел.

Ключові слова: природні об'єкти, ресурси, власність, право власності.

SUMMARY

Magister's work on a theme: «Legal Aspects of Ownership of Natural Resources and Objects», an author is magistrant Frost Yaroslav Mykhajlo.

Purpose of master's degree work – to define a concept and types of natural resources and objects on territories of Ukraine and legal aspects of right of ownership on them, z'iasuvati what types of right of ownership on natural resources exist in Ukraine, to define the concept of right of ownership on the separate types of natural objects and on natural resources on the whole, to find out the most issues of the day of adjusting of right of ownership on natural resources.

Actuality of theme is conditioned importance of concept adjusting of right of ownership on natural resources and objects in Ukraine are our national riches and acquisition which, nazhal', used lately unrationally and extensively. A property on natural resources and objects must be guaranteed the state and guarded all possible methods from any violations. At the same time, proprietors must remember, that property – obligates.

Work consists of four sections, entry and conclusions. General volume of work 79 of pages, at writing of work used 35 literary sources.

Keywords: natural objects, resources, property, right of ownership.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП	6
1 ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ОБ'ЄКТІВ.....	9
1.1 Шляхи використання природних ресурсів	17
1.2 Функціональна класифікація природних ресурсів	19
2 ПОНЯТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ТА РЕСУРСИ	23
2.1 Власність на природні ресурси як економічна та юридична категорія	26
2.2. Підстави виникнення та припинення права власності на природні ресурси	30
3 ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ОКРЕМІ ВИДИ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ	39
3.1 Особливості права власності на землю.....	39
3.2 Право власності на надра	48
3.3 Право власності на водні та лісові об'єкти	50
4 ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА ОБ'ЄКТИ.....	57
ВИСНОВОК.....	70
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	74

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- ПРП - природно-ресурсний потенціал;
РКПР - регіональний кадастр природних ресурсів;
ВРУ – Верховна Рада України;
АРК – Автономна республіка Крим;
КМУ – Кабінет міністрів України;
ЗКУ - Земельний кодекс України;
КУпН - Кодекс України про надра;
ВКУ – Водний Кодекс України;
ЛКУ - Лісовий кодекс України;
ЦКУ - Цивільний кодекс України.

ВСТУП

Відносини власності складають основу життєдіяльності будь-якого суспільства і матеріальну основу існування кожної людини. Це категорія, яка займає центральне місце в суспільстві й визначає основи суспільного та державного устрою.

Особливе місце в системі відносин власності посідає проблема належності природних об'єктів як первинних і споконвічних засобів, умов і місця існування людини [1]. Проблема власності взагалі досить досліджена вченими. Але стосовно власності на природні ресурси та об'єкти існує ряд дискусійних питань.

За рівнем розвитку, природо-ресурсним та соціально-економічним потенціалом Україна належить до середньорозвинутих країн світу. Головні недоліки в економічному потенціалі України: низька ефективність виробництва; технологічна відсталість; низька продуктивність праці; одностороння орієнтація.

Слово «ресурс» перекладається як запас, тобто те, що може бути використано у господарській діяльності людиною. Природні ресурси – це компоненти і сили природи, які безпосередньо використовуються у виробництві і є сировиною, або джерелом енергії.

В економічному розумінні власність - це привласнення індивідом предметів природи через визначену суспільством форму. Тому власність як економічна категорія є найбільш ефективним і гарантованим способом реалізації економічних інтересів суспільства або конкретної особи при використанні природних багатств [1].

В юридичному розумінні власність на природні ресурси та об'єкти проявляється як результат закріплення суспільних відносин власності у правових нормах, зміст яких визначається економічними відносинами власності у суспільстві [1].

На відміну від інших предметів природні об'єкти не є майном, тому що їх ніхто не створював. Вони є об'єктами природного походження і не мають реальної вартості. Встановлені сьогодні ціни на землю та інші види природних об'єктів є нічим іншим, як капіталізованою рентою на їх використання.

На цей час в українському законодавстві існує велика кількість правових норм, що регулюють відносини права власності на природні багатства України. Таким чином, право власності на природні об'єкти та ресурси в об'єктивному розумінні являє собою систему правових норм, присвячених цій галузі суспільних відносин.

В суб'єктивному сенсі право власності на природні ресурси є системою правових норм, що закріплюють, регламентують і охороняють відносини на природні об'єкти та регулюють суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження природними ресурсами, що належать власнику і використовуються ним для задоволення своїх потреб [1].

В магістерській роботі ми маємо на меті визначитися з поняттями права власності на природні об'єкти та природні ресурси, відмінності права власності окремих видів природних ресурсів, проаналізувати існуючі правові проблеми в галузі регулювання відносин права власності на природні ресурси та об'єкти.

В роботі ми використовували наукові праці, підручники, монографії видатних та провідних фіхівців в галузі права, економіки та екології. Також користувалися інтернет-ресурсом та періодичними виданнями. Крім того, нами було оброблено наявну правову базу стосовно права власності на природні об'єкти та ресурси в Україні.

Враховуючи мету магістерської роботи нами були постановлені такі завдання:

- дослідити поняття та види природних ресурсів та об'єктів;
- охарактеризувати форми та поняття права власності на природні ресурси та об'єкти;

- проаналізувати правове регулювання права власності на окремі види природних об'єктів;
- визначити проблеми, що виникають в регулюванні права власності на природні ресурси в Україні.

Об'єктом дослідження є правові відносини, які пов'язані з правом власності на природні ресурси та об'єкти в Україні.

Предметом дослідження є комплекс правових норм і принципів, які визначають природу, зміст та форми права власності на природні ресурси та об'єкти в Україні.

При написанні магістерської роботи, відповідно до специфіки теми, мети та завдань застосовувався комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Зокрема, такі методи як порівняльний та аналітичний, методи класифікації, метод аналізу і синтезу, діалектичний метод пізнання, формально-юридичний, системно-структурний, а також звернення до категорії загального та особливого, суті та явища, абстрактного та конкретного.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, семи підрозділів, висновку та переліку джерел посилання. Загальний обсяг магістерської роботи становить 79 сторінок.

1 ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ОБ'ЄКТІВ

Спочатку розглянемо сутність поняття "ресурси" в загальному розумінні. Слово "ресурси" походить від стародавнього дієслова, яке означало "вирішити, розв'язати проблему". Терміном "ресурси" ми позначаємо будь - які матеріальні чи нематеріальні об'єкти або засоби, потрібні для задоволення потреб, досягнення мети та вирішення питань. Усі ресурси поділяються на три великі групи:

1) матеріальні - це накопичені речовинні багатства, що використовуються суспільством: будівлі, транспорт, засоби виробництва для задоволення потреб людини, вони мають антропогенне походження;

2) трудові - наявне населення, а саме: його віковий склад і стан здоров'я, освітній рівень, інформаційне забезпечення, тощо;

3) природні ресурси - це елементи природи (тіла, процеси та явища), які використовуються або можуть бути використані в процесі соціального обміну речей з метою задоволення потреб суспільства. Поняття "природні ресурси" включає лише ті речовини та сили природи, які можуть бути реально використані суспільством [2].

Відповідно до визначення, наведеного у Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища» [3], природні ресурси - це компоненти природного середовища, природні та природно-антропогенні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані у процесі здійснення господарської й іншої діяльності як джерела енергії, продукти виробництва і предмети споживання, мають споживчу цінність. При цьому під сутністю використання природних ресурсів розуміється експлуатація природних ресурсів, залучення їх у господарський обіг, у тому числі всі види впливу на них у процесі господарської й іншої діяльності. Природні ресурси не можуть визначати розвиток суспільства, і водночас суспільство ні за яких обставин не може бути повністю незалежним від природи.

Принципова відмінність природних умов і природних ресурсів полягає в тому, що природні умови розглядаються не як окремі матеріальні тіла або об'єкти, а за допомогою їх властивостей, котрі можуть полегшувати або ускладнювати розвиток суспільного виробництва, і при цьому в ньому не використовуються. Природні ресурси завжди беруть участь у виробництві, адже вони є предметом праці [2].

Як предмет праці природні ресурси оцінюються з таких позицій:

- умови формування і поширення конкретного ресурсу;
- обсяг і властивості ресурсу (глибина залягання, потужність, запаси тощо);
- можливості використання (сучасного або на перспективу);
- розміщення осередків концентрації (родовищ) ресурсу стосовно районів споживання;
- наявність трудових ресурсів і транспортних мереж, потрібних для експлуатації конкретного природного ресурсу [4]

Поєднання природних умов і ресурсів формує природно-ресурсний потенціал (далі - ПРП). ПРП - це міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства. Тобто це сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства.

ПРП території - поняття, яке дає змогу зафіксувати фрагмент реальної природи як цілості на відміну від окремих природних ресурсів, що складають цей фрагмент. Частиною ПРП є так званий екологічний потенціал території - здатність природного середовища відтворювати певний рівень якості помешкання протягом досить тривалого часу [4].

Отже, природні ресурси - та частина природи Землі й найближчого Космосу, що може включатися в господарську діяльність за певних технічних і соціально-економічних можливостей суспільства за умови збереження середовища життя людей [4].

Це теоретично гранична кількість природних ресурсів, яку може використати людство без порушення умов існування і розвитку людини як біологічного виду та соціального організму. Вони визначаються рівнем екологічної рівноваги біосфери та її складових. Перехід за межі використання ПРП в цьому розумінні відповідає стану екологічної кризи. ПРП полягає у здатності природних систем без шкоди для себе, а отже, і людей, надавати людству продукцію або виконувати корисну для суспільства роботу. Він має певну величину, розміри й особливості. Найголовніша особливість - безперервність - впливає з безперервності території, що є субстратом, носієм усіх природних об'єктів та явищ, а також одночасно і специфічним ресурсом. Власне, це забезпечує можливість господарського освоєння практично усієї території. За абсолютної безперервності можна говорити лише про зміну потужності ПРП від однієї території до іншої [4].

Друга особливість відображає економічний аспект ПРП - здатність бути проміжною ланкою між населенням і природою, створювати умови для розвитку всіх сфер діяльності суспільства, особливо промисловості та сільського господарства. Такі особливості ПРП є водночас й основою виникнення складних екологічних проблем. Вони виникають унаслідок перетворення людиною природної речовини у суспільну в процесі природокористування, яке може бути раціональним і нераціональним.

У першому випадку суспільство як соціально-економічне ціле (насамперед, економіка й технології) та природні ресурси середовища перебувають у взаємовідносинах позитивного зворотного зв'язку, а саме: чим більше природних ресурсів, тим швидше розвивається або може розвиватися економіка. Це високоефективне господарювання, що не призводить до різких змін ПРП і глибоких змін у навколишньому середовищі, унаслідок яких завдається шкода здоров'ю населення або виникає загроза його життю. При цьому техногенне навантаження на природне середовище не перевищує рівня його граничнодопустимих величин [4].

Робимо висновок, що раціональне природокористування визначається як збалансована взаємодія суспільства та природи, що забезпечує досягнення компромісу між соціально-економічними потребами суспільства і здатністю природи задовольнити їх без суттєвої шкоди для свого нормального функціонування. Цьому не слід протиставляти охорону навколишнього середовища, яка є складовою раціонального природокористування і без якої останнє не вважається раціональним [4].

Нераціональне природокористування - це система діяльності, що не забезпечує збереження ПРП (наприклад, хижацьке знищення природи). Суспільство і ПРП перебувають у стані негативного зворотного зв'язку: технологічно швидкий розвиток економіки без урахування екологічних обмежень може зумовити вимушений застій в економіці та виникнення кризового екологічного стану природного середовища.

Отже, стан природного середовища в процесі природокористування може бути таким:

- природний (натуральний) - не змінений безпосередньо господарською діяльністю людини (місцева природа зазнає лише слабого впливу від глобальних антропогенних процесів);
- рівноважний - швидкість відновлювальних процесів вища або дорівнює темпові антропогенних порушень;
- кризовий - швидкість антропогенних порушень перевищує темпи самовідновлення природи, але ще не відчувається корінної зміни природного середовища;
- критичний - під антропогенним тиском відбувається заміна вже наявних екосистем на менш продуктивні [4].

Перші два стани природного середовища відповідають раціональному природокористуванню; останні два - характерні для нераціонального природокористування і спричиняють порушення ПРП території.

Наприклад, багато видів природних ресурсів (лісові, водні, паливно-енергетичні), що виконують основні функції життєзабезпечення (харчування,

захист населення від переохолодження та ін.), близькі до вичерпання. Загалом в Україні найефективнішими вважаються рекреаційні, мінеральні та земельні природні ресурси. Вони впливають на сучасні й перспективні спеціалізації, рівень та інтенсивність розвитку господарства, з ними пов'язані першочергові заходи щодо подальшої раціоналізації природокористування в окремих економічних районах [4].

Окремі компоненти можуть виступати і як ресурси, і як умови. До основних компонентів ПРП відносять: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу.

Складові частинами характеристики ресурсів:

- розміщення природних ресурсів - від окремих їхніх видів до ПРП території в цілому;
- забезпеченість ресурсами окремих галузей господарства;
- аналіз природних ресурсів як чинника формування господарської спеціалізації та просторової організації території;
- прогнозування природно-ресурсної бази господарства;
- шляхи оптимізації використання, охорона й відтворення природних ресурсів [5].

Розрізняють компонентну, функціональну, територіальну і організаційну структури ПРп. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна - різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна - можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура ПРП відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів.

ПРП є багатоконпонентним. Виділяють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні та космічні ресурси. За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи:

- невичерпні, до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо;
- вичерпні відновлювані: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо;
- вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, природні будівельні матеріали.

Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. За характером використання мінеральні ресурси поділяються на групи: паливно-енергетичні, рудні й нерудні. На їх базі розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість та ін.

У структурі паливних ресурсів України домінує кам'яне і буре вугілля, запаси якого за категоріями А + В + СІ станом на 1997 р. становлять 45,7 млрд. т і є цілком достатніми для забезпечення власних потреб. Основні запаси кам'яного вугілля зосереджені в Донецькому і Львівсько-Волинському басейнах; бурого вугілля - переважно в Дніпровському басейні [5].

В Україні виявлено 307 родовищ нафти і газу, які зосереджені переважно на північному сході країни, у Прикарпатті і Причорномор'ї. Початкові розвідані запаси становили понад 3,4 млрд т умовного палива. Ступінь виснаження розвідних запасів становить понад 60%. Водночас значним резервом є майже 5 млрд т умовного палива ще не розвіданих запасів. За існуючими оцінками ресурси нафти і природного газу в Україні дозволяють збільшити їх видобуток майже вдвічі. Крім того, на Державному балансі запасів знаходиться 127 родовищ метану вугільних родовищ.

На території України розміщено понад 1,5 тис. родовищ торфу, що зосереджені переважно у Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській, Черкаській, Хмельницькій, Сумській та Львівській областях. Загальні запаси залізних руд України за категоріями А + В + С, оцінюються в 27,4 млрд т, а прогнозовані - у 20 млрд т. Основні родовища зосереджені в

Криворізькому та Кременчуцькому басейнах, Білозерському залізорудному районі та Керченському. Країна посідає одне з провідних місць у світі за запасами марганцю, які становлять 2,28 млрд т [5].

Україна має певні запаси руд кольорових металів. Запаси нікелю невеликої потужності зосереджені у Вінницькій, Кіровоградській та Дніпропетровській областях; ртуті - у Донбасі і Закарпатті; титану - в Житомирській, Київській, Черкаській, Дніпропетровській областях, на узбережжі Чорного та Азовського морів; бокситів - у Дніпропетровській області; алунітів - у Закарпатті; нефелінів - у Приазов'ї. Унікальні родовища сировини для отримання ряду рідкісних і рідкісноземельних елементів розташовані у Житомирському Поліссі та в Приазов'ї. Розробку золоторудного родовища розпочато в Закарпатті.

Україна багата на неметалічні корисні копалини, серед яких: кухонна сіль, самородна сірка, вогнетривкі глини, високоякісний каолін, облицювальний камінь тощо. Великі запаси калійно-магнієвих солей (близько 2,7 млрд т) зосереджені в Івано-Франківській та Львівській областях [5].

Основу ПРП України становлять земельні ресурси, частка яких 44,4 %, а в окремих регіонах, особливо Правобережному лісостепу, - 72-79 %. Значну частину становлять мінеральні ресурси (28,3 %), а в окремих областях (Луганська, Донецька, Дніпропетровська) вони є основою природних багатств (відповідно 74, 73, 69 %). Серед інших переважають водні та рекреаційні ресурси. Ці чотири види природних багатств зосереджують у собі понад 95 % усього природно-ресурсного потенціалу України. Найменшу роль у загальному ПРП відіграють біологічні ресурси (лісові та фауністичні), частка яких не досягає і 5 %, навіть у найзалісеніших областях Карпат і Західного Полісся вони становлять майже 18 % [4].

ПРП має певні закономірності розміщення в межах України. Його оцінювальний показник (відповідно і потужність) зростає у напрямі з півночі й північного заходу на південь і південний схід. Ця тенденція пов'язана

головним чином зі збільшенням земельних, рекреаційних, водних і мінеральних ресурсів. Ці особливості ПРП картографічно досліджуються на відповідних компонентних картах, які входять до "Екологічного атласу України", а саме: потенціалів мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних та рекреаційних ресурсів. Карти генералізовані згідно з потребами цього дослідження [4].

Взаємовідносини людини з природою відображаються шляхом використання ПРП, який позначається на розміщенні продуктивних сил (а відтак і на екології) як на державному, так і на регіональному рівнях. Ці взаємовідносини можуть мати умисний або невмисний характер.

Перші виникають у процесі матеріального виробництва з метою задоволення певних потреб суспільства; вони заздалегідь плануються, фінансуються, координуються, наприклад: видобування мінеральної сировини, вирубка лісів, спорудження ГЕС, тощо.

Невмисний вплив - це побічний наслідок умисного впливу людини на ПРП (наприклад, під час спорудження ГЕС відбуваються підтоплення і заболочування прилеглих до водосховища територій, сільськогосподарське виробництво часто є причиною забруднення поверхневих і підземних вод тощо) [4].

При цьому як умисний, так і невмисний вплив людини на ПРП може виявлятися прямо або опосередковано. Прямий вплив відбувається у процесі безпосередньої дії господарювання на природне середовище (наприклад, зрошення зволожує ґрунт, зменшує температуру повітря, змінює умови зростання рослин). Опосередкований вплив проявляється, як правило, унаслідок ланцюгів взаємопов'язаних дій (наприклад, вплив запилення атмосфери над промисловими центрами на кількість і якість сонячної радіації тощо). Звичайно, кожен із цих видів впливу людини на природне середовище у "чистому" вигляді майже ніколи не трапляється, але разом вони істотно позначаються на трансформації будь-яких видів природних ресурсів; у

зв'язку з цим їх практичне оцінювання неможливе без урахування наслідків господарської діяльності людини [4].

1.1 Шляхи використання природних ресурсів

Природні ресурси можуть бути використані як:

- засоби праці (земля, водні шляхи);
- джерела енергії (гідроенергія, атомне паливо, запаси горючих копалин);
- сировина і матеріали (різні мінерали, ліси);
- предмети споживання (питна вода, гриби, квіти, продукти рибальства);
- рекреаційні території (місця відпочинку);
- генетичний фонд (виведення нових порід тварин і сортів рослин);
- джерела інформації (заповідники, біоіндикатори).

Виникає запитання - як поділяються усі природні ресурси?

Є різні підходи до наукової класифікації природних ресурсів. В основу природної класифікації покладено відмінності природних ресурсів за природним генезисом і належністю до тих чи інших компонентів і сил природи (рис. 1.1). Наприклад, за швидкістю вичерпання розрізняють природні ресурси вичерпні та невичерпні. Вичерпні природні ресурси за можливістю самовідновлення поділяються на відновлювані та невідновлювані.



Рис. 1.1 - Загальна класифікація природних ресурсів

Практично невичерпними ресурсами є: сонячна енергія та зумовлена нею енергія океану, вітру та енергія земних надр. Про відновлювані й не відновлювані ресурси йшлося вище. За можливістю заміни природні ресурси поділяються на замінні (наприклад, метал можна замінити керамікою) та незамінні (вода, кисень, повітря).

Зважаючи на те, як здійснюється виснаження невідновлюваних ресурсів, значно збільшується технологічна складність та енергомісткість їх видобування, тому зменшується економічна ефективність. Наприклад, нині вже розробляють «руду» в якій міститься менше ніж 0,2 % кольорових металів. Проблема є навіть не тільки і не стільки у фізичному виснаженні ресурсів, скільки в економічній та екологічній недоцільності їх видобування [4].

Тенденція до зменшення запасів відновлюваних ресурсів виникла внаслідок зростання темпів і масштабів їх використання. До сьогодні ліси знищені майже на 60 % їх первісної площі; за останні 50 років у зв'язку з ерозійним руйнуванням та змиванням поверхні ґрунту ресурс ґрунтів зменшився у середньому не менше ніж на 25 %. Усе більше земель відчужується для будівництва гідроелектростанцій, промислових підприємств, доріг, тощо [6].

Варто пам'ятати, що будь-який елемент природи одночасно є й ресурсом, й умовою виробничої та іншої діяльності суспільства. Наприклад, ліс - це умова для більшості підприємств, але для лісової промисловості він є ресурсом.

Майже всі природні ресурси вичерпні абсолютно або відносно, якщо вони використовуються досить тривалий час з високою інтенсивністю. На сучасному етапі взаємодії природи і суспільства можна говорити лише про умовну невичерпність деяких природних ресурсів, принципово вичерпних або вичерпних відносно. Біологічні ресурси, що вважаються невичерпними

внаслідок здатності до самовідновлення, насправді є вичерпними за достатньо високої інтенсивності їх використання, яка перевищує швидкість їх відтворення.

Усе це дає змогу зробити важливий практичний висновок: є абсолютна або відносна межа ступеня використання будь-якого ресурсу, що і називається його вичерпністю в широкому розумінні [6].

Використання та переробка природних ресурсів супроводжується поверненням у біосферу інших компонентів - залишків або відходів: вони забруднюють біосферу, зменшують цінність інших, ще не використаних ресурсів. Усі ресурси використовуються прямим і опосередкованим шляхами. Прямий шлях полягає в тому, що природні ресурси застосовують як джерела сировини або енергії. Опосередкований шлях - це, наприклад, використання через промислових тварин (диких копитних) рослинності їхніх пасовищ.

Окрім того, природні ресурси поділяють за різними ознаками, а саме: за їх функціональним призначенням, генетичними властивостями, ступенем вичерпності, здатністю до відновлення тощо[6].

1.2 Функціональна класифікація природних ресурсів

На сьогодні вважається, що природні ресурси доцільно класифікувати не тільки за генетичною ознакою, а й за функціональною. Тоді всі природні ресурси, з огляду на функції ПРП, типових для кожної території, можна поділити на такі групи:

- сировинні ресурси - ті, що вилучаються і споживаються як сировина для матеріального виробництва і кінцевих продуктів споживання людиною;
- енергетичні ресурси споживаються з вилученням і без вилучення з метою виробітку теплової та електричної енергії;
- ґрунтові ресурси - це ті, які вилучаються частково та споживаються як основний засіб виробництва в сільському й лісовому господарствах;

- інженерно-геологічні ресурси споживаються як окремі властивості літосфери під час будівництва і розміщення об'єктів інфраструктури;
- середовищеформуючі (екологічні) ресурси використовуються як підтримувальні чинники та чинники стабілізації природного середовища, що забезпечують сталий рівень екологічного потенціалу будь-якого регіону;
- культурно-естетичні й наукові: окремі об'єкти та природні комплекси [6].

Такий підхід до класифікації природних ресурсів дає змогу організувати інформацію регіональних кадастрів природних ресурсів (далі - РКПР) для зонування територій за еколого-ресурсними регламентаціями, що є необхідною умовою забезпечення комплексності кадастрової інформації.

Регіональний кадастр природних ресурсів та об'єктів - це державне зведення даних про природні ресурси і природні об'єкти, які потрібні для соціально-економічного оцінювання ПРП і забезпечення сталого розвитку адміністративно-територіальних утворень.

РКПР є частиною територіальної інформаційної системи, призначений для забезпечення державних і регіональних органів влади, інвесторів та користувачів інформацією.

Обліку та оцінюванню в РКПР підлягають такі види природних ресурсів:

- ресурси земель, що використовуються в господарській діяльності й соціальній сфері, резервні та не використовувані земельні площі;
- ресурси надр - корисні копалини мінерального та органічного походження;
- поверхневі та підземні води, природні й штучні водні об'єкти;
- ресурси рослинного і тваринного світів (у тому числі лісові ресурси і лісові масиви, мисливсько-господарські ресурси і мисливські угіддя, промислові ресурси внутрішніх водойм, промислові ресурси морів і шельфу);
- ресурси (природні об'єкти) рекреаційного і соціально-культурного призначення;

- особливо охоронювані природні території (заповідники, заказники, національні парки і пам'ятники природи) та біологічні об'єкти (рідкісні й зникаючі види тварин і рослин) [7].

Економічне оцінювання природних ресурсів - система натуральних (бали, класи, коефіцієнти) та вартісних показників у грошовому вираженні, які мають враховувати фактори попиту і пропозиції, процеси інфляції, а також потребу резервувати частину засобів для компенсаційних та природоохоронних заходів. Соціально-економічне оцінювання використання ПРП території - це порядок зіставлення суспільних потреб у певному природному ресурсі певного регіону з соціальними, економічними та екологічними можливостями їх задоволення [7].

Окрім функціональної, є класифікація природних ресурсів за характером вичерпності. За цим показником усі реальні й потенціальні природні ресурси об'єднуються у такі групи:

- ресурси, які не відновлюються у даний момент або відновлюються зі швидкістю, значно меншою, ніж швидкість їх безпосереднього використання; ці ресурси можуть бути повністю вичерпані (вода, кам'яне вугілля, нафта й газ, ґрунти тощо);

- ресурси, що відтворюються з високою інтенсивністю (всі живі організми, кисень). Вони можуть не вичерпуватися за умови правильного співвідношення інтенсивності використання та швидкості їх відтворення;

- ресурси, які безперервно потрапляють на Землю (сонячна та припливно-відпливна енергія, радіохвилі космічних тіл) [7].

За здатністю до відновлювання всі природні ресурси (реальні та потенційні) поділяються на групи:

- принципово невідновлювані - корисні копалини, утворені в минулі геологічні епохи;

- реально невідновлювані - це ресурси, швидкість відтворення яких в багато разів нижча, ніж швидкість їх використання (корисні копалини, що

утворилися нині, якість води й повітря, ґрунти, популяції організмів, доведені до критичної численності та ін.);

- відновлювані - ресурси біосфери, які раціонально застосовуються і мають здатність до швидкого самовідновлення (місцеві запаси води при збереженні природних умов, що їх визначають; запаси відкладень солей у деяких затоках тощо) [7].

При цьому майже всі природні ресурси абсолютно або відносно вичерпні, якщо застосовуються досить тривалий час із високою інтенсивністю. Можна говорити лише про умовну невичерпність деяких природних ресурсів, принципово вичерпних або вичерпних відносно. Отже, є абсолютна або відносна межа ступеня використання будь-якого ресурсу, що і називається його вичерпністю в широкому розумінні [7].

2 ПОНЯТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ТА РЕСУРСИ

Відповідно до ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією [8].

Також Конституція України наголошує, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14 Конституції України забезпечує право власності за землею, яка є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону [8].

Також поняття права власності на природні ресурси України міститься у ст.4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: «Природні ресурси України є власністю Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України, цим та іншими законами України. Громадяни України мають право користуватися природними ресурсами України відповідно до цього та інших законів» [3].

Відповідно до вищезазначеного Закону державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [3].

Істотний вплив на специфіку правового регулювання відносин власності на природні ресурси мають такі чинники:

- вони є витвором природи, тобто створені без трудової участі людини та суспільних витрат;

- кількісно і якісно вони обмежені природною сферою;

- їх просторові межі не можна поширити шляхом відтворення або важко відтворювати;

- природні багатства не мають реальної вартості і в строго економічному розумінні не можуть бути товаром;

- основні природні об'єкти є фізично нерухомими і просторово не переміщуються;

- головний природний об'єкт - земля, є засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві;

- у разі правильного використання землі як засобу виробництва її продуктивні сили не зменшуються, а зростають;

- відмова від використання земельних, водних, гірських та інших природних об'єктів не призводить до їх зношування, деградації та непридатності;

- в результаті використання нерухомих об'єктів природи як територіально-просторового базису для здійснення виробничо-господарської діяльності їх межі не змінюються, тощо [1].

Право власності на природні ресурси на сучасному етапі розвитку суспільства не є абсолютним. У більшості країн світу воно обмежується в законодавчому порядку в інтересах суспільства.

Необхідність обмеження права власності на природні ресурси в Україні впливає із Конституції (ст. 41) [8], якою передбачено, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Межі здійснення права власності на природні ресурси визначаються колом покладених законодавством на власників відповідних природних об'єктів обов'язків щодо раціонального використання та охорони навколишнього природного середовища.

Конституцією України встановлено, що реалізація права власності на землю та інші природні ресурси здійснюється виключно відповідно до закону. Тим самим Конституцією закріплений примат повноважень Верховної Ради України (далі – ВРУ) як законодавчого органу в правовому регулюванні екологічних відносин, перш за все відносин земельної власності [9].

Конституційні положення щодо права власності на землю, води, ліси, надра та інші природні ресурси деталізуються в Земельному кодексі України [10], Водному кодексі України [11], Лісовому кодексі України [12]. Кодекси України про надра [13] та інших поресурсних законах, які є основними законодавчими актами в системі екологічного законодавства нашої держави.

Законодавство України визнає більшість природних ресурсів у межах території країни об'єктом права власності, однак встановлює для них різний власнісний статус. Більшість природних ресурсів, які перебувають в природному стані, є об'єктом виключного права власності держави (Українського народу) і не підлягають приватизації. До таких природних ресурсів належать води, корисні копалини, тощо [9].

Водночас, у межах проведення в нашій країні земельної реформи здійснюється приватизація землі, яка обумовила необхідність приватизації в

обмежених обсягах і деяких інших тісно пов'язаних із землею природних ресурсів, зокрема лісів та вод. Так, при передачі у приватну власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення разом з ними у приватну власність передаються і невеликі замкнені ділянки земель лісогосподарського призначення (до 5 га) та водного фонду (до 3 га). Однак на сучасному етапі розвитку суспільства право приватної власності на землю та інші природні ресурси не є абсолютним [9].

З цього приводу нагадаємо про заборону продажу землі сільськогосподарського призначення - мораторій, який діє в Україні з 2001 року по 1 січня 2019 року, і можливо буде продовжений і надалі. Поки в Україні не набере сили закон про обіг земель.

2.1 Власність на природні ресурси як економічна та юридична категорія

Як економічна категорія власність на природні ресурси виникла задовго до появи держави і права, а саме тоді, коли первісна людина вперше позначила конкретну земельну територію чи ділянку як належну роду, племені чи окремому індивіду. Тобто головною ознакою власності на природні ресурси в економічному аспекті є привласнення конкретної земельної території чи ділянки з усіма розташованими на них природними ресурсами відповідно первісним соціумом чи одним із членів суспільства [14].

Отже, власність на природні ресурси як економічна категорія - це система суспільних економічних відносин щодо привласнення земельних, лісових, водних та інших ресурсів природи, оголошення їх власністю у формі, яка визначається панівним у цьому суспільстві способом виробництва, рівнем та потребами розвитку його продуктивних сил.

Як юридична категорія власність на природні ресурси є продуктом переходу суспільства до державно-правового рівня організації суспільного життя. Вона становить результат закріплення правовими нормами

економічних суспільних відносин щодо привласнення земельних, лісових, водних та інших ресурсів природи, тобто відносин володіння, користування та розпорядження цими ресурсами особами, які юридично визнані власниками відповідних багатств природи [14]. Таке закріплення має вираження у праві власності на природні ресурси. Отже, право власності на природні ресурси - це інститут екологічного права, нормами якого регулюються суспільні відносини належності природних об'єктів визначеним законом видам суб'єктів цього права.

Розрізняють право власності на природні ресурси в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні право власності на природні ресурси становить сукупність правових норм, які регулюють відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею, лісами, водами тощо.

Правовими нормами, що утворюють зміст права власності на природні ресурси в об'єктивному розумінні, визначаються коло суб'єктів, які можуть набувати природні ресурси у власність, об'єкти права власності на природні ресурси, порядок набуття, зміни, припинення та захисту права власності на землю, ліси, води, тваринний світ тощо, а також права та обов'язки власників земельних, водних, лісових та інших природних ресурсів.

У суб'єктивному розумінні право власності на природні ресурси становить сукупність правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження відповідними об'єктами навколишнього природного середовища. Правомочності щодо володіння, користування та розпорядження природними ресурсами існують лише в межах правовідносин власності на земельні ділянки, водойми, лісові угіддя тощо, які у свою чергу виникають після набуття суб'єктом у власність конкретної земельної ділянки, водного об'єкта, ділянки лісу, тощо.

Правовідносини власності на природні ресурси є абсолютними. Це означає, що в межах таких правовідносин суб'єкту права власності на об'єкт природи кореспондує (протистоїть) необмежене коло осіб, зобов'язаних

утримуватися від вчинення дій, що порушують права власника чи перешкоджають йому у здійсненні правомочностей щодо володіння, користування чи розпорядження зазначеним об'єктом природи [14].

Право власності на природні ресурси - система юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини на землю, надра, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників і користувачів щодо володіння, користування та розпорядження цими ресурсами.

Суб'єктивне право власності на природні ресурси - сукупність повноважень різних суб'єктів (держави, юридичних та фізичних осіб) щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами (земельними, корисними копалинами, лісовими, водними, тваринного та рослинного світу, природно-заповідного фонду):

а) виникає у зв'язку з передачею чи придбанням у власність відповідних природних ресурсів;

б) посвідчується державним актом на право власності або цивільно-правовою угодою про придбання (купівлю, продаж, обмін тощо);

в) носить абсолютний характер, тобто виключна належність повноважень щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами їх власнику і загальна обов'язковість всіх інших утримуватися від їх порушень [14].

Право власності на природні ресурси має специфічні особливості, пов'язані з екологічним змістом останніх: право власності не є всеосяжним, бо не всі природні ресурси за своїми властивостями можуть знаходитись у власності, а тільки ті з них, що є відносно стабільними, що підлягають індивідуалізації (земля, її надра, води, ліси та тваринний світ).

Інші елементи природного середовища, не здатні за об'єктивними властивостями бути об'єктами власності (атмосферне повітря, вітрова та сонячна енергія тощо); природні ресурси, хоча і є самостійними об'єктами власності, проте знаходяться у нерозривному екологічному взаємозв'язку

один з одним, їх не можна відокремлювати від природного середовища; природні ресурси як об'єкт природного походження складають національне багатство України [14].

Форми права власності на природні ресурси - юридично оформлені напрями суб'єктно-об'єктної належності природних ресурсів та їх організаційно-правове забезпечення.

Право державної власності становить собою сукупність правових норм, що закріплюють і охороняють належність природних ресурсів народу України в особі обраного ним представницького органа державної влади, а також встановлюють порядок придбання, використання та відчуження державної власності. Особливість - вона виступає у вигляді виняткової власності народу України (у держави є лише компетенція по управлінню цими ресурсами в загальнонародних інтересах) [14].

Право комунальної власності - це сукупність норм, що встановлюють правові підстави виникнення права комунальної власності, порядок володіння, користування та розпорядження природними об'єктами. Особливість - територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, - на землі комунальної власності [10].

Право приватної власності являє собою правовий інститут, що закріплює індивідуальну належність природних об'єктів, тобто право приватної власності юридично закріплює власність громадян та юридичних осіб як економічну категорію, що охоплює всі форми індивідуального привласнення. Особливість права приватної власності - виникає тільки з участю громадян та юридичних осіб [10].

2.2. Підстави виникнення та припинення права власності на природні ресурси

Правовідносини власності і об'єктивне право власності виникає і припиняється на підставі правових норм і за наявністю певних юридичних фактів. Це обставини, з якими законодавство пов'язує зміни у формах права власності на землю, надра, води, ліси, тваринний світ та об'єкти природно-заповідного фонду.

Підставами виникнення права власності на конкретний природний об'єкт є: припинення права власності на цей об'єкт у іншої особи, спадщина, застава, дарування, купівля-продаж, обмін.

Щодо виникнення права державної власності на природні ресурси, то тут існують такі підстави як націоналізація, конфіскація або перехід у власність держави безгосподарчого природного об'єкта. Право власності на природні ресурси може виникати на підставі цивільно-правової угоди.

Основним засобом виникнення права приватної власності на природні ресурси виступає приватизація.

Об'єктами права власності на природні ресурси є природні або штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні та соціальні функції, зареєстровані в обліково-кадастрових та інших юридично визнаних документах як об'єкти володіння, користування і розпорядження: земля, надра, води, ліси, тваринний і рослинний світ, природно-заповідний фонд, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона.

Об'єкти права власності на природні ресурси розрізняються залежно від форм власності: державної, комунальної чи приватної.

Спеціальні об'єкти права власності відповідно до форм власності:

- землі: державної власності (лісового фонду, транспорту, зв'язку, оборони тощо); комунальної власності - усі землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності та земельні

ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування; приватної власності (земельні ділянки, садові ділянки, дачні ділянки тощо);

- водні об'єкти: державної власності (територіальне море, підземні води, внутрішнє море, тощо); комунальної власності (водойми територіальних громад, тощо); приватної власності (копанки власників, криниці, тощо);

- лісові об'єкти: державної власності (ліси загальнодержавного значення); комунальної власності (ліси, розташовані на землях територіальних громад; приватної власності (ліси фермерських господарств до 5га);

- надра як об'єкт: державної власності (корисні копалини загальнодержавного значення); комунальної власності (корисні копалини місцевого значення); приватної власності (загальнопоширені корисні копалини);

- тваринний світ як об'єкт: державної власності (дикі тварини у стані природної волі); комунальної власності (мисливські господарства, що належать територіальним громадам, зоопарки, тощо); приватної власності (утримання та розведення в домашніх умовах на законних підставах диких тварин, тощо);

- природно-заповідний фонд як об'єкт: державної власності (національні природні парки, державні заповідники, тощо); комунальної власності (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, тощо); приватної власності (заказники, заповідні урочища пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, тощо) [14].

Суб'єктом права власності на природні ресурси виступає народ України, який поклав здійснення правомочностей власника на ВРУ, Верховну Раду Автономної Республіки Крим (далі – АРК), органи місцевого самоврядування (обласні, районні, міські, селищні, сільські) [14].

Природні ресурси можуть належати на праві комунальної власності громадянам України. Однак суб'єкт права комунальної власності чітко визначений тільки у земельному законодавстві – територіальні громади. Як суб'єкти права власності на природні ресурси можуть виступати громадяни України, а іноді й іноземці та особи без громадянства.

Змістом права власності на природні ресурси є сукупність повноважень суб'єктів права власності щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами:

- право володіння - право фактичного (фізичного або господарського) панування над кожним природним об'єктом, яке може належати не тільки власнику, але й особі, якій власник передав свій природний об'єкт на підставі договору;

- право користування - це право власника задовольняти за допомогою природних ресурсів свої потреби, тобто забезпечену законом можливість їх безпосередньої господарської експлуатації для наданих цілей шляхом витягу з них їх корисних властивостей: держава і органи самоврядування, суб'єкти приватної, комунальної власності;

- право розпорядження - є визнана за власником гарантована йому можливість учиняти дії, спрямовані на зміну юридичного статусу, економічного призначення або стану природних об'єктів, визначення їх юридичної долі (передача їх іншим суб'єктам права у власність) [15].

Охорона права власності на природні ресурси здійснюється шляхом встановлення відповідних правових норм і застосування санкцій до осіб, що не виконують їх вимог [15].

Формами забезпечення права власності на природні ресурси є юридично визначені шляхи охорони та способи захисту повноважень власників на природні ресурси.

Форми охорони права власності на природні ресурси:

- нормативно- регулятивна (законодавча, нормотворча тощо);

- управлінська (ресурсорозподільна, інформаційна, контрольно-наглядова тощо);
- судова (районний суд, господарський суд, Верховний Суд, Конституційний Суд) [15].

Методи забезпечення права власності на природні ресурси:

- еколого-правові (ліцензійний, запобіжний, лімітний, обмеження діяльності тощо);
- економіко-правові (нормативно-оплатний, понаднормативно-штрафний тощо);
- цивільно-правові (відшкодування матеріальної і моральної шкоди);
- адміністративно-правові (штраф, попередження тощо);
- кримінально-правові (штраф, виправні роботи, позбавлення волі).

Припинення права власності на природні ресурси - юридично значимі дії, які спрямовані на припинення повноважень власників на землю, надра, води, ліси, тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду.

Причиною цього можуть бути:

- правомочні дії: добровільна відмова, відчуження (продаж), викуп для державних або громадських потреб;
- протиправні дії природокористувача: систематичне невнесення плати (рентної плати, земельного податку, екологічного податку), нецільове використання, порушення строків освоєння (використання), угоди, укладені з порушенням порядку придбання або відчуження природних ресурсів [15].

Випадки позбавлення права власності можуть бути за обставин надзвичайного характеру: у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій майно в інтересах суспільства за рішенням органів державної влади може бути вилучено (реквізовано) у власника в порядку і на умовах, встановлених законодавчими актами України.

Визнаними різновидами права природокористування є: право землекористування, право водокористування, право лісокористування, право

користуватися надрами, право користуватися тваринним світом. Право природокористування - процес раціонального використання людиною природних ресурсів для задоволення різних потреб.

При цьому вирізняються такі групи природокористування, як право загального і спеціального використання землі, вод, лісів, надр, тваринного світу та інших природних ресурсів. Суб'єктами права загального користування природними ресурсами можуть бути, згідно з Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища", всі громадяни для задоволення найрізноманітніших потреб та інтересів [3]. Воно здійснюється громадянами безкоштовно та без відповідного дозволу уповноважених органів та осіб. Загальним є, наприклад, право використання парків, скверів, водоймищ, лісів, збирання дикорослих ягід, грибів, горіхів тощо. До речі, якраз право загального природокористування закріплене в Конституції України: "Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону" (ст. 13) [8].

Похідним від загального природокористування є спеціальне використання природних ресурсів. На відміну від першого, це використання конкретних природних ресурсів здійснюється громадянами, підприємствами, установами та організаціями у випадках, коли відповідна, визначена в законодавстві, частина природних ресурсів передається їм для використання. Зазвичай така передача є кошовною і такою, що визначена у часі. Надання природних ресурсів відбувається на основі спеціальних дозволів - державних актів на право постійного користування, наприклад, землею, договорів оренди землі, лісорубних білетів та ордерів, ліцензій, мисливських карток, тощо.

Цілі спеціального використання можуть бути різними, але вони завжди обумовлюються. Так, землі використовуються для потреб сільськогосподарського виробництва, розвитку рослинництва і тваринництва та їхньої інфраструктури; надра - для видобутку корисних копалин; вода - для пиття і побутових потреб населення та для виробництва [15].

Окрім того, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" покладає на громадян і підприємства, установи та організації, як на суб'єктів спеціального використання природних ресурсів, спеціальні обов'язки [3].

Природні ресурси також поділяються на загальнодержавного і місцевого значення. До першої групи належать:

- а) внутрішні морські води та територіальне море;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;
- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України "Про тваринний світ" і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення;
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених [3].

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Плата за спеціальне природокористування встановлюється на основі лімітів використання природних ресурсів та розмірів рентної плати, яка визначається Податковим кодексом України [15]. Вказані нормативи

визначаються з урахуванням кількості та якості природних ресурсів, можливості використання, місцезнаходження, можливості переробки і зберігання відходів. До того ж суб'єкти спеціального природокористування спеціального природокористування зобов'язані вносити плату за забруднення навколишнього природного середовища, яка встановлюється за викиди в атмосферу забруднювальних речовин, скидання забруднювальних речовин на поверхню води, в територіальні та морські води, а також під землю і т. д.

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення.

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ).

Ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та інших видів шкідливого впливу в цілому на території АРК, областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються:

-у разі якщо це призводить до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, територій інших областей, - Мінприроди;

-в інших випадках - у порядку, що встановлюється ВР АРК, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами, за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій [3].

Кошти від екологічного податку (за винятком тих, що справляються за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установленій особливими умовами ліцензії строк) зараховуються до державного і місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України [17].

В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідхідні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв, тощо [3].

3 ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ОКРЕМІ ВИДИ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Правові норми про відносини власності на природні об'єкти містяться у всіх природноресурсових кодексах України. Це обумовлено тим, що природні ресурси є основними засобами виробництва та господарської діяльності у провідних галузях національної економіки. Однак, не у всіх природноресурсових кодексах відносини права власності однозначно врегульовані [18].

3.1 Особливості права власності на землю

Право власності на землю є найбільш врегульованим, але разом з тим залишається самим актуальним і проблематичним у наш час.

Відповідно до статті 14 Конституції України право власності на землю "набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону"[8]. Головним (але не єдиним) з таких законів є Земельний кодекс України (далі - ЗКУ), який набув чинності з 1 січня 2002 року. В ЗКУ глава 14 повністю присвячена праву власності на землю [10].

Крім ЗКУ питання власності на землю регулюються ще кількома нормативними актами, наприклад Лісовим кодексом України, Конституцією АРК, Законами "Про селянське (фермерське) господарство", "Про концесії" та іншими. Проте, відповідно до пункту 3 Прикінцевих положень ЗКУ "закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Кодексом, діють у частині, що не суперечить цьому Кодексу". Тобто зараз, коли решта законодавства України не приведена у відповідність до нового ЗКУ, слід перш за все керуватися нормами саме цього кодексу [10].

Найважливішим за своїм значенням об'єктом права власності на природні ресурси є земля.

В ЗКУ визначено поняття земельної ділянки як об'єкта права, а в даному випадку об'єкта права власності зокрема [10]. Земельне законодавство встановлює кваліфікуючі ознаки земельної ділянки як об'єкта права власності. Це, по-перше, межі земельної ділянки, які повинні існувати в натурі, на місцевості, по-друге, це певне визначене місце розташування і, нарешті, це визначені щодо неї права. До цих прав у першу чергу належить мета використання земельної ділянки, тощо.

Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб.

Крім того, право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд [10].

Об'єктом права державної власності на землю є усі землі України, за винятком земель, переданих у комунальну і приватну власність. Виключно в державній власності перебувають землі атомної енергетики та космічної системи, землі оборони, крім земельних ділянок під об'єктами соціально-культурного, виробничого та житлового призначення, землі під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне та загальнодержавне значення, землі під водними об'єктами загальнодержавного значення, земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності ВРУ, Президента України, КМУ, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук, земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи [10].

Об'єктом права комунальної власності є усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності. До земель комунальної власності належать землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо), землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту, земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, та ін. [10].

Об'єктом права приватної власності юридичних осіб (заснованих громадянами України або юридичними особами України) є земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності або використання для житлової, промислової та громадської забудови. Наприклад, це земельні ділянки, надані житлово-будівельним кооперативам або сільськогосподарським підприємствам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Об'єктом права приватної власності іноземних юридичних осіб є тільки земельні ділянки у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні, в першу чергу в межах населеного пункту.

Земельні ділянки як об'єкти права власності громадян України мають чітко визначені граничні розміри і розрізняються за метою використання. Наприклад, для ведення фермерського господарства - в розмірі земельної частки (паю); для ведення особистого селянського господарства - не більше двох гектарів; для ведення садівництва - не більше 0,12 гектара; для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах - не більше 0,25 гектара, в селищах - не більше 0,15 гектара, в містах - не більше 0,10 гектара; для індивідуального дачного будівництва - не більше 0,10 гектара; для будівництва індивідуальних гаражів - не більше 0,01 гектара [10].

Об'єктом права приватної власності іноземних громадян та осіб без громадянства є земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

У земельному законодавстві не міститься обмежень на кількість земельних ділянок, що можуть перебувати у власності однієї особи. Проте це не тягне за собою об'єднання декількох земельних ділянок в єдиний об'єкт права власності навіть при збігу їх цільового призначення та мети використання. Кожна з зазначених земельних ділянок, незважаючи на належність одній особі, являє собою самостійний об'єкт права власності.

Порівняно зі старим ЗКУ новий кодекс дає більш чіткі визначення основних термінів. Так, відповідно до п. 1 ст. 78 ЗКУ "право власності на землю - це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками". Відповідно до п. 2 цієї статті "земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності". Старий кодекс взагалі не містив визначення права власності. Ст. 3 старого ЗКУ передбачала, що "власність на землю в Україні має такі форми: державну, колективну, приватну". Але при цьому "розпоряджаються землею Ради народних депутатів"[18].

Останнє речення призводило до певних проблем. По-перше, якщо читати ст. 3 буквально, то навіть землями приватної власності розпоряджалися ради, що зменшувало обсяг прав власників землі. По-друге, незрозуміло було, які саме ради якими саме землями розпоряджаються. Не вносила повної ясності в це питання і ст. 4 старого кодексу, яка фактично вводила ще один вид власності на землю - загальнодержавну (не зрозуміло - чим вона відрізняється від державної?). При цьому землями загальнодержавної власності (як землі до них відносяться також не зрозуміло) мала розпоряджатися ВРУ, а землями "просто" державної

власності – ВР АРК, обласні, районні, міські, селищні та сільські ради на землі в межах їх територій. Знову ж таки, незрозуміло було, хто може розпоряджатися землями в селі, яке одночасно є територією і району і області [18].

Дві основних зміни в формах власності на землю, введених новим ЗКУ – це ліквідація інституту колективної власності та введення комунальної власності на землю.

Після прийняття чинної Конституції України досить часто можна було чути міркування з приводу неконституційності колективної власності. Автори таких тверджень виходили з того, що колективна власність не згадується в Конституції. З такою аргументацією не можна погодитися хоча б тому, що тоді доведеться визнати неконституційним все, що не згадується в Конституції. Колективна власність була цілком законною (не будемо наводити довгий перелік законів та інших нормативних актів, які це підтверджують), але чи була вона доцільною? З точки зору права інститут колективної власності був (і частково залишається) спотвореною формою спільної (до паювання - сумісної, після нього - часткової) власності. Ця спотвореність полягала перш за все в штучності створення цього інституту та в застосуванні до нього іншого порядку регулювання відносин власності, ніж передбачено цивільним законодавством для спільної власності. Це, в решті решт, й призвело до численних конфліктів, пов'язаних з земельними частками, які вирішуються й досі [11].

У процесі реформування земельного законодавства на сьогодні склалася така ситуація, що правовий статус права власності на землі колективних сільськогосподарських підприємств не регулювався належним чином. Як наслідок, трансформування права колективної власності в інші форми власності є неможливим. Причинами цього є: не визнання Конституцією України колективної форми власності на землю; не встановлений орган, уповноважений приймати рішення про передачу земельної ділянки у приватну власність; не урегульованим залишається

процес припинення права колективної власності на земельну ділянку та подальший її перехід у державну чи комунальну власність.

Склалася судова практика по визнанню підприємствами права приватної власності на земельні ділянки колективної власності безпосередньо на підставі рішення суду.

В такій ситуації необхідним було законодавче врегулювання проблеми. 10 липня 2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні», він набуде чинності 1 січня 2019 року [19].

Документ передбачає, що від початку 2019 року землі припинених колективних сільськогосподарських підприємств (крім тих, які в той час перебувають у приватній власності) вважаються власністю територіальних громад, на території яких вони розташовані. На підставі цього Закону можна зареєструвати право комунальної власності на такі землі. Крім того, якщо до 1 січня 2025 року власник невитребуваного паю або його спадкоємець не оформив право власності, то вважається, що він відмовився від одержання земельної ділянки. Але якщо спадкоємець не зміг оформити документи з поважних причин, суд може надати йому додатковий час на це.

Якщо цього не відбулося, пай передається у комунальну власність громади як безхазяйний. Протягом семи років його не можна буде передавати у приватну власність.

У разі якщо власники паїв після розподілу земель, що підлягали паюванню, до початку 2019 року не ухвалили рішення стосовно розподілу інших земель, що залишилися в колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, не припиненого як юридична особа, то розподіл таких земель проводять за згодою більшості

відповідно до закону. Організувати розподіл таких земель має сільська, селищна чи міська рада. Завершити процес треба до початку 2025 року [19].

Також положення цього закону передбачають, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення, призначені для ведення особистого селянського господарства, фермерського господарства, розташовані у масиві земель сільськогосподарського призначення, можуть використовуватися їх власником, землекористувачем також для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без зміни цільового призначення таких земельних ділянок.

Власники земельних ділянок усіх форм власності, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, можуть обмінюватися такими земельними ділянками.

Обмін (міна) земельної ділянки державної або комунальної власності, розташованої у масиві земель сільськогосподарського призначення, на іншу земельну ділянку, розташовану у цьому ж масиві, здійснюється лише у разі, якщо обидві земельні ділянки мають однакову нормативну грошову оцінку або різниця між нормативними грошовими оцінками становить не більш як 10 відсотків.

Власники та орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, на період дії договору оренди можуть обмінюватися належними їм правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між ними договорів оренди, суборенди відповідних ділянок.

Особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, має право орендувати інші земельні ділянки сільськогосподарського призначення, розташовані у такому масиві, а у разі якщо інші земельні ділянки перебувають в оренді, - на одержання їх у суборенду, за умови передачі їх власнику (орендарю) у користування (оренда, суборенда) іншої земельної ділянки, розташованої у

цьому ж масиві, на такий самий строк та на таких самих умовах, якщо внаслідок черезсмужжя невикористання таких земельних ділянок створює перешкоди у раціональному використанні земельних ділянок, що перебувають у користуванні цієї особи. Право оренди землі набувається в порядку, встановленому Законом України "Про оренду землі" [20].

Особою, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, є землекористувач, якому належить право користування (оренда, емфітевзис) земельними ділянками, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення, загальною площею не менш як 75 відсотків усіх земель масиву.

Земельні ділянки державної чи комунальної власності під польовими дорогами, запроектованими для доступу до земельних ділянок, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення (крім польових доріг, що обмежують масив), передаються в оренду без проведення земельних торгів власникам та/або користувачам земельних ділянок, суміжних із земельними ділянками під такими польовими дорогами. Строк оренди таких земельних ділянок становить 7 років.

Передача в оренду земельних ділянок державної чи комунальної власності під польовими дорогами, запроектованими для доступу до земельних ділянок, здійснюється за умови забезпечення безоплатного доступу усіх землевласників та землекористувачів до належних їм земельних ділянок для використання їх за цільовим призначенням.

Земельні ділянки під польовими дорогами, розташовані у масиві земель сільськогосподарського призначення (крім польових доріг, що обмежують масив), можуть використовуватися землевласником (землекористувачем) як для проходу (проїзду) до інших земельних ділянок, розташованих у такому масиві, так і для вирощування сільськогосподарської продукції.

Земельні ділянки під полезахисними лісовими смугами, які обмежують масив земель сільськогосподарського призначення, передаються у постійне користування державним або комунальним спеціалізованим підприємствам

або в оренду фізичним та юридичним особам з обов'язковим включенням до договору оренди землі умов щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функцій агролісотехнічної меліорації.

Межі земельних ділянок, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, можуть бути змінені у процесі консолідації земель [19].

Вищезазначеним законом внесено зміни до багатьох нормативно-правових актів. Наприклад, ст.10 Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" [21] викладено в такій редакції: «Земля може належати підприємству на праві колективної власності, а також може бути надана у тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди. Право підприємства на земельну ділянку зберігається при входженні його до складу агропромислових об'єднань, комбінатів, агрофірм та інших формувань. Право підприємства на земельну ділянку або її частину може бути припинено в порядку і на підставах, встановлених ЗКУ, Законом України "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)" [22]. Члену підприємства, який побажав вийти з його складу, земельна ділянка надається із земель сільськогосподарських угідь підприємства, придатних для сільськогосподарського виробництва, в частині, що припадає на одного члена підприємства» [19].

Стосовно ж власності приватної щось окремо говорити мабуть не варто. Хіба що ще раз повторити, що власність означає право власника володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктом цієї власності. Окремо можна виділити право приватної власності на землю фізичних та юридичних осіб [7].

Право приватної власності громадян викликає найбільший інтерес в земельному законодавстві. Відповідно до ст. 81 ЗКУ громадяни набувають у власність земельні ділянки на підставі: придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, та іншими цивільно-правовими угодами;

безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності, приватизації земельних ділянок, що раніше їм були надані у користування, прийняття спадщини, виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) [10]. Іноземні громадяни можуть набувати у власність земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Право приватної власності на землю юридичних осіб передбачено стосовно придбання земельних ділянок юридичними особами недержавної та не комунальної власності. Такі юридичні особи можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі: придбання за договором купівлі-продажу, іншими цивільно-правовими угодами, внесення земельних ділянок їх засновниками у статутний капітал, прийняття спадщини, або з інших підстав. Стосовно іноземних юридичних осіб містяться ті ж обмеження, що і для фізичних осіб [10].

3.2 Право власності на надра

Право власності на надра закріплено дещо інакше. В ст. 1 Кодексу України про надра (далі – КУпН) міститься офіційне тлумачення поняття «надра» - частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [13]. Слід звернути увагу на те, що окремо виділяються цим кодексом «корисні копалини», як об'єкти правового регулювання, а тому й як об'єкти права власності.

Об'єктом права державної власності на надра є державний фонд надр. До складу державного фонду надр як об'єкта права власності входять власне надра, родовища корисних копалин, техногенні родовища корисних копалин, а також мінеральні ресурси континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони. До складу надр також включаються родовища корисних копалин, що є скупченням мінеральних речовин як у надрах, так і на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водосховищ, що за кількістю та умовами залягання придатні для промислового використання, і техногенні родовища корисних копалин, що є місцями, де скупчилися відходи видобування, збагачування та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Хоча кожна складова частина державного фонду надр і відрізняється одна від одної цільовим призначенням, порядком створення і місцем розташування, але для всіх них встановлено спільний правовий режим власності. Цей режим характеризується виключним правом власності народу України, що означає, що надра можуть перебувати тільки у власності держави, а всім іншим суб'єктам надаватися лише у користування.

Ускладнюється регулювання гірничих відносин статтею 3-1 КУпН, в якій чітко прописано, що якщо законами про користування нафтогазоносними надрами встановлено інше ніж цим кодексом, то застосовуються норми цих законів.

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра, є недійсними. Порівняння цих положень із Конституцією України дозволяє говорити про конституційну відмову від традиційного віднесення природних об'єктів до категорії «виключної» народної власності [13].

На відміну від ЗКУ гірниче законодавство досі зберігає виключний характер народної власності. Це пояснюється рядом причин, зокрема тим, що гірничому законодавству України невідомі інші форми власності на надра,

крім виключної народної власності. Народ здійснює право власності на надра через ВРУ, ВР АРК і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження надрами можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади. Але ст. 4 КУпН передбачає передачу повноважень щодо розпорядження надрами не конкретним органам державної виконавчої влади, а здійснення такої передачі відповідно до законодавства України. Таким чином, повноваження щодо розпорядження надрами, які є народною власністю, можуть делегуватися відповідними радами відповідним органам виконавчої влади [13].

Відповідно до ст.6 КУпН корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення. З юридичної точки зору такий поділ є засобом розпорядження надрами у формі визначення їх правового режиму. Такий розподіл заснований на засадах народно-господарського і виробничо-економічного використання надр. В умовах лібералізації економіки та впровадження її риночних ричагів у використанні копалин як матеріальної бази господарства однаково зацікавлені як держава, так і регіони.

3.3 Право власності на водні та лісові об'єкти

Право власності на водні об'єкти викликає значний інтерес з погляду регулювання відносин власності. Ст. 6 Водного Кодексу України (далі – ВКУ) передбачає, що води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки в користування [11].

Народ здійснює право власності на води (водні об'єкти) через ВРУ, ВР АРК і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження водними об'єктами можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади. Незважаючи на те, що у ВКУ неодноразово вносилися зміни та доповнення вони не торкнулися відносин права власності на воду.

Суб'єктами права власності на водні об'єкти можуть бути також і органи державної виконавчої влади.

Об'єктом права власності держави на води є державний водний фонд, який складають усі води (водні об'єкти) України. Об'єкти природи, до яких прикладена праця людини, не перестають бути з даної причини компонентом природи, якщо вони не відділені від природного середовища.

Право власності поширюється не на всі наявні у природі води взагалі, а лише на ті води, що можуть бути індивідуалізовані, тобто на водні об'єкти. Не є об'єктом права власності води, що знаходяться в атмосфері, ґрунті, води живих тканин, тому що вони не підлягають індивідуалізації. Перестає бути об'єктом природи і відповідно об'єктом права власності речовина «вода», відокремлена від природного середовища. Наприклад, вода, відокремлена від водного об'єкта, і та, що надійшла у водопровід, резервуари та інші ємності, перетворюється на звичайну товарно-матеріальну цінність і входить до цивільно-правового обігу [6].

Кожний водний об'єкт має важливі особливості. По-перше, він не включає в себе землю, на якій розташоване чи з якою пов'язане конкретне водне джерело, водосховище, тому що земля - самостійний об'єкт права власності. По-друге, водний об'єкт, навіть у випадку тимчасового пересихання, продовжує значитися у складі єдиного водного фонду, доки не буде офіційно виключений з нього. Згідно з ВКУ єдиний водний фонд включає в себе: 1) ріки, озера, водосховища, інші поверхневі водосховища і водні джерела, а також води каналів і ставків; 2) підземні води і льодовики; 3) внутрішні моря та інші внутрішні води України; 4) територіальні води (територіальне море) [11].

Як правило, зазначені водні об'єкти можуть перебувати тільки в державній власності. Однак як виняток невеликі (до 3 га) ділянки водосховищ і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств, можуть виступати об'єктами. Деякі канали юридично вважаються водопроводами і за режимом

не належать до природних водних об'єктів і, отже, не входять до складу єдиного водного фонду за своїм правовим статусом.

Відповідно до Конвенції ООН з морського права, прийнятої у 1958 році Конвенції про територіальне море і зону, що прилягає, територіальне море являє собою морський пояс, що примикає до берега відповідної держави і є складовою частиною державної території (включаючи повітряний простір, поверхню і надра дна) [23].

Право власності на ліси та лісові об'єкти представляє значний інтерес за своїм законодавчим регулюванням. Чинний Лісовий кодекс України (далі - ЛКУ) від 21.01.1994 р. (в редакції від 08.02.2006 р.) закріплює відносини права власності на ліси в окремій главі [12]. Таке правове закріплення їх власницької належності є виправданим, оскільки ліси є національним нашим багатством і за своїм призначенням та місце розташуванням виконують водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, рекреаційні, оздоровчі, естетичні, виховні та інші функції, а також є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Згідно з положеннями ЛКУ усі ліси України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. Не належать до лісового фонду зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери тощо), які не віднесені в установленому законом порядку до лісів та окремі дерева, групи дерев та чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках [12].

Окремо виділяються лісові ресурси, якими є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва. Також до лісових ресурсів відносяться корисні властивості лісів, що використовуються для задоволення суспільних проблем.

Відповідно до положень лісового законодавства ліси можуть знаходитися у державній, комунальній та приватній власності, суб'єктами права власності на які є відповідно держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи. У державній власності перебувають усі ліси України, крім тих, що знаходяться у комунальній чи приватній власності. Право державної власності реалізується державою в особі КМУ, Ради Міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону. Правомочності розпорядника матеріалізованими ресурсами державних лісових об'єктів здійснюються органами державної виконавчої влади та їх спеціалізованими підприємствами, установами, організаціями [12].

У комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають в державній та приватній власності. Питання правооб'єктності корисних властивостей лісів є більш складним. Оскільки не матеріалізовані властивості лісу не можуть бути об'єктами права власності. Проте індивідуально визначені лісові об'єкти можуть виступати в якості окремих господарських об'єктів права власності.

Стосовно приватної власності, то закон дозволяє власникам мати лісові ділянки площею до 5 га. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно чинного законодавства. Наведена норма ЛКУ по суті повторює положення земельного законодавства. Право приватної власності на ліси виникає з моменту одержання документу, що посвідчує право власності на земельну ділянку та їх державної реєстрації. Громадяни та юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність земельних ділянках, без обмеження їх площі. Такі ліси перебувають, цілком зрозуміло, у приватній власності. Такі ліси перебувають, цілком зрозуміло, у приватній власності.

Ліси, отримані у спадщину іноземцями чи особами без громадянства, іноземними юридичними особами підлягають відчуженню протягом одного року. Ця вимога аналогічна земельному законодавству. Документом, що посвідчує право приватної власності на ліси, є державний акт на право

власності на землю, виданий на відповідну земельну ділянку. Оскільки поширено перелік документів, що посвідчують право приватної власності на землю., необхідно внести відповідні зміни і до ЛКУ [12].

Діючий кодифікований ЛКУ містить у собі перелік прав та обов'язків лісокористувачів та лісовласників. Діючими законами можуть передбачатися й інші права та обов'язки громадян та юридичних осіб.

Право приватної власності припиняється в разі припинення права власності на земельну лісову ділянку у випадках та порядку, встановленому законом. Також, як і в земельному праві, в діючому лісовому законодавстві закріплено поняття лісового сервітуту. Лісовий сервітут – це право на обмежене платне чи безоплатне користування чужою лісовою земельною ділянкою. Права власників лісів та лісокористувачів можуть бути обмежені на користь інших осіб на підставі закону, договорів, заповіту або за рішенням суду. Громадяни мають право вільно перебувати в лісах державної та комунальної власності. Установлення лісового сервітуту не веде до позбавлення власника земельної лісової ділянки його прав. Лісовий сервітут здійснюється у спосіб найменш обтяжливий для власника лісів або користувача земельної лісової ділянки, до якої він установлений.

Слід також мати на увазі, що ліс нерозривно пов'язаний з біологічними, рослинними та іншими ресурсами. Тому характерною ознакою лісового законодавства є регулювання усієї системи лісових відносин, у тому числі, відносин власності, у взаємозв'язку із земельним, фауністичним, флорістичним законодавством.

У власності можуть перебувати і об'єкти тваринного світу. До таких об'єктів тваринного світу належать хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та ін.) тварини в усій їх видовій і популяційній різноманітності і на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), що перебувають у стані природної волі, у неволі або у напіввільних умовах, на суші, у воді, в ґрунті і в повітрі, а також частини диких тварин (роги, шкіра і

т. п.), продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо), останки копалин тварин, нори, мурашники, боброві запруди, інші житла і споруди тварин (ст. 3 Закону України «Про тваринний світ») [24]. Об'єктами права власності зазначені об'єкти тваринного світу виступають тоді, коли вони постійно або тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Об'єктами тваринного світу є лише дикі тварини. Домашні, сільськогосподарські та інші тварини, що використовуються в господарських, наукових, культурно-просвітницьких, виховних, естетичних та інших цілях, ними не є і відповідно не можуть бути об'єктами права власності на тваринний світ. Тваринний світ може перебувати у державній або приватній власності [24].

Об'єктом державної власності на тваринний світ виступають дикі тварини, що перебувають тільки у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, що перебувають у територіальних і внутрішніх морських водах, у межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, а також у водосховищах, що розташовані на території більш ніж однієї області, в державних мисливських угіддях і на території природно-заповідного фонду України.

Об'єктом права приватної власності на тваринний світ можуть виступати окремі об'єкти тваринного світу. Це дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, що виключені з стану природної волі або природного середовища, а також розведені (отримані) в неволі або напіввільних умовах або отримані іншим дозволим законодавством шляхом, наприклад, придбані у власність за межами України (ст. 6 Закону «Про тваринний світ») [24]. Перелік видів тварин, що можуть перебувати на праві приватної власності, визначається Мінприроди.

Як правило, об'єкти тваринного світу, що становлять особливу природоохоронну, наукову і естетичну цінність, а також тварини, що занесені

до Червоної книги України, не можуть бути переданими в комунальну або приватну власність. Такі тварини можуть перебувати в колективній або приватній власності тільки у випадку одержання їх шляхом розведення у неволі або придбання у передбаченому порядку за межами України [25].

4 ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА ОБ'ЄКТИ

Аналіз врегулювання права власності на природні об'єкти у природноресурсових кодексах дозволяє зробити висновок про певну їх неузгодженість між собою. Так, відповідно до Земельного та Лісового кодексів, земля та ліси, земельні і лісові ділянки можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. КУпН та ВКУ закріплюють виключну належність надр і водних об'єктів народу України з наданням можливостей здійснення правомочностей власності органами державної влади та місцевого самоврядування. Такі розбіжності пояснюються тим, що Кодекс про надра та Водний кодекс України не мали оновлення та кодифікації, на відміну від Земельного та Лісового кодексів.

Водний та Земельний кодекси також мають неузгодженості між собою. Так ВКУ не передбачає право приватної власності на водні об'єкти. А ЗКУ, що регулює виключно земельні відносини дозволяється передавати громадянам та юридичним особам у власність замкнені природні водойми загальною площею до 3 га [26].

Безумовно такі розбіжності мають бути усунені, бажано комплексне врегулювання загальних положень про право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) із збереженням специфічних відмінностей у відокремлених природноресурсових кодексах [27].

Більш суттєвими протиріччями є невідповідність положень природноресурсових кодексів та норм Конституції. Звичайно норми Конституції як Основного закону мають безпосередньо враховуватися, як норми прямої дії, що мають вищу юридичну силу. Проте, найбільш оптимальним засобом усунення протиріч є приведення положень природноресурсних кодексів у відповідність до Конституції України [8].

У радянському законодавстві, як і в науці, панував постулат «непорушності виключної загальнонародної власності на природні ресурси» [26]. У зв'язку з переходом незалежної України до ринкової економіки постало питання про необхідність перегляду концептуальних підходів до розуміння змісту права власності на природні ресурси. Однак, зміни до чинного екологічного законодавства щодо запровадження приватної власності на природні ресурси вносилися настільки непослідовно, що наразі ми маємо справу із величезною кількістю правових колізій в екологічному праві, а також між актами екологічного і цивільного законодавства. Це є ситуація неупорядкованості правових відносин щодо власності на природні ресурси, яка породжує численні проблеми у юридичній практиці.

Проблеми права власності на природні ресурси досліджували такі відомі вчені – фахівці з екологічного права, як О. Колбасов, М. Бринчук, О. Рябов, В. Петров, Ю. Шемушченко, В. Семчик, В. Андрейцев, Н. Малишева, С. Разметаєв, І. Каракаш та ін. Разом з тим, наукові дослідження зазначених вчених не вичерпали усіх проблем правового регулювання відносин власності на природні ресурси [14].

Право власності є безстроковим, його сутність полягає у привласненні [14].

Згідно з ч. 1 ст. 316 ЦКУ, правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Юридичним змістом права власності прийнято вважати правомочності володіння, користування і розпорядження майном (ст. 317 ЦКУ). ЦКУ регулює правовідносини власності на природні ресурси у ст. 324 і 325. Ст. 324 ЦКУ дослівно відтворює положення частин 1 і 2 ст. 13 Конституції України про те, що природні ресурси у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Частина 3 ст. 325 ЦКУ передбачає, що склад, кількість та вартість майна, що може перебувати у приватній власності, не є обмеженим. Законом може бути

встановлене обмеження розміру земельної ділянки, яка може перебувати у власності фізичної та юридичної особи [10].

Норми Конституції також є предметом наукових дискусій. Дискусійними є два положення ст. 13 Конституції України: про те, що Український народ може бути суб'єктом права, і про те, чи передбачає ст. 13 Конституції України виключно народну власність на природні ресурси [26]. У теорії права переважна більшість науковців відкидає ідею правосуб'єктності народу: наприклад, на думку О. Скакун, «ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин» [26]. У міжнародному праві визнають правосуб'єктність націй, що борються за свою незалежність, лише у разі наявності політичної організації, що офіційно представляє цю націю, організовує її як єдине ціле.

На нашу думку, про суб'єкта права можна говорити тільки щодо особи, яка має єдину цілісну свідомість (розум) і єдину волю. Така особа здатна цілеспрямовано впливати на об'єкт, підпорядковуючи його своїй волі. Людина, будучи істотою розумною, природно є здатною бути суб'єктом. Для квазісуб'єктів, таких як юридична особа чи держава, виразником єдиної свідомості і єдиної волі є її органи [26]. Якщо такі органи є колегіальними – можна вести мову про колективний розум чи колективну волю, яка, проте, все одно є єдиною волею одного цілісного суб'єкта. Народ, як сукупність людей, взагалі не є суб'єктом права і не може мати жодних прав і обов'язків, позаяк не має єдиної свідомості і єдиної волі. Як же тоді розуміти положення ст. 13 Конституції України про те, що Український народ може бути суб'єктом права власності?

На нашу думку, для тлумачення ст. 13 Конституції України необхідно застосувати історичну засаду. Річ у тому, що ст. 31 Закону України «Про власність» передбачала поділ державної власності на загальнодержавну і комунальну (власність адміністративно-територіальних одиниць) [28].

Аналіз ст. 13 Конституції України показує, що сутність вищенаведеної класифікації не змінено, просто сталася заміна деяких понять: замість поняття «державна власність» використовується поняття „власність Українського народу”, а замість поняття «загальнодержавна власність» у Конституції використовується поняття «державна власність». Тепер все стає на свої місця і ми, розуміючи, що Український народ не є суб'єктом права, можемо уживати термін «власність Українського народу» на позначення публічної власності, тобто державної і комунальної власності разом. Такий висновок підтверджується положенням ст. 13 Конституції України про те, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Народ не може виступати у правовідносинах інакше, як через державу чи місцеве самоврядування. Навіть референдум не свідчить про правосуб'єктність народу, тому що це є лише інструмент державної влади, який визначається законодавством, встановленим державою і забезпечується державними органами. Тут також суб'єктом виступає держава, а не народ [26].

Другим дискусійним моментом ст. 13 Конституції України є виключність народної власності на землі та інші природні ресурси. Але серйозною перепорою для тих, хто відстоює цю позицію, є ст. 14 Конституції України, яка передбачає право громадян і юридичних осіб на землю в Україні (тобто, право приватної власності). Виходячи з припущення, що з усіх можливих варіантів тлумачення необхідно вибрати безколізійний варіант, тобто що Конституція не має внутрішніх колізій, ми не можемо тлумачити ст. 13 Конституції України у спосіб, що передбачає виключність народної (публічної) власності на природні ресурси, інакше це суперечитиме ст. 14 Конституції України [8].

Ще однією проблемою, породженою Конституцією, є проблема форм власності на природні ресурси.

Після прийняття 28 червня 1996 року Конституції України заговорили про «неконституційність» колективної форми власності, спираючись при

цьому на відсутність у Конституції згадки про колективну форму власності. З того часу всі закони, що приймалися після Конституції, про право колективної власності не згадували, за винятком хіба що Господарського кодексу України, який у ст. 93 закріпив право колективної власності [29]. Цим однак, проблему не розв'язано, а тільки поглиблено, позаяк чинне законодавство власність юридичних осіб відносить до приватної власності, а тому не зрозуміло, чим у такому разі приватна власність юридичних осіб відрізняється від колективної?

ЗКУ, Закон України «Про тваринний світ», ЛКУ, нарешті, ЦКУ до суб'єктів права приватної власності відносять фізичних і юридичних осіб, державної власності – державу в особі її органів, комунальну власність розглядають як окремий вид власності – власність територіальних громад в особі місцевих рад [26].

У цьому зв'язку особливе місце посідає правовий режим власності державного чи комунального підприємства на природні ресурси. Раніше, згідно з Законом «Про власність» державні підприємства не могли мати права власності на природні ресурси, але могли мати право господарського відання, що майже прирівнювалося до права власності. Бюджетні організації мали право оперативного управління, яке було значно вужчим, ніж право власності, бо право розпорядження було обмеженим необхідністю отримання згоди відповідного державного органу [26].

На нашу думку, однак, коли йдеться про форму власності – це є колективна форма власності, коли ж йдеться про правовий режим власності – це правовий режим довірчої власності. Також треба згадати Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні», який набуде чинності 1 січня 2019 року [19].

Документ передбачає, що землі припинених колективних сільськогосподарських підприємств (крім тих, які в той час перебувають у приватній власності) вважаються власністю територіальних громад, на території яких вони розташовані. На підставі цього Закону можна зареєструвати право комунальної власності на такі землі.

Довірча власність на природні ресурси передбачає наявність двох власників: первинного власника і довірчого власника. Але це не є спільна сумісна чи спільна часткова власність, тому що первинний власник займає пріоритетне становище перед довірчим власником. Довірчий власник в силу закону, розпорядчого акту чи договору (наприклад, договору управління майном) володіє, користується і розпоряджається природними ресурсами від свого імені, але в інтересах первинного власника. Його управленості обмежені волею первинного власника, вираженою у розпорядчому акті чи договорі. Довірча власність передбачена ЦКУ та іншими законодавчими актами. Позаяк майно державного підприємства чи бюджетної організації перебуває у державній власності, а саме таке підприємство чи організація діє в інтересах держави, вважаємо, що державне підприємство може бути суб'єктом саме права довірчої власності на природні ресурси [27].

Екологічне законодавство передбачає правове регулювання спеціального використання різних природних ресурсів на праві власності: земель, надр, вод, атмосферного повітря і повітряного простору, рослинного і тваринного світу. Не можуть використовуватися на праві власності (у тому числі державної): кліматичний ресурс, радіочастотний ресурс і альтернативні джерела енергії (енергія сонця, вітру, припливів і відпливів, тепло геотермальних вод тощо) [26]. Розглянемо деякі проблеми, наявні у правовому регулюванні права власності на окремі природні ресурси.

Право приватної власності на об'єкти тваринного і рослинного світу, зазвичай, не заперечується, оскільки ст. 7 Закону України «Про тваринний світ», ст. 7 Закону України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 року, ст. 10 ЛКУ передбачають право приватної власності на об'єкти

тваринного і рослинного світу [12, 24, 25]. Ст. 14 Конституції України і ЗКУ подібним чином передбачають право приватної власності на землю [10]. Дискусійним є питання про власність на надра, води, повітря [26].

Ст. 4 КУпН передбачає, що надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Подібним чином ст. 13 Конституції України передбачає виключну власність народу України на атмосферне повітря, ст. 6 ВКУ – право виключної власності народу України на води (водні об'єкти) [8, 11]. Всі вищезазначені положення актів природноресурсового законодавства вступають у суперечність із ЗКУ і ЦКУ. Але ст. 9 ЦКУ передбачає, що екологічне законодавство має переважну правову силу перед Цивільним кодексом: положення останнього застосовуються субсидіарно до регулювання екологічних правовідносин. Натомість, відповідно до ч. 2 ст. 3 ЗКУ, він має пріоритет перед іншими актами природноресурсового законодавства, тому його положення доцільно розглянути детальніше [10].

Інтерес становлять також положення частин 2 і 3 ст. 79 ЗКУ, згідно з якими, право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться; право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд [10].

Відповідно до ст. 1 КУпН, надра визначаються як частина земної кори, розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Враховуючи, що Кодекс про надра регулює і підземну діяльність, не пов'язану з видобуванням корисних копалин, можна стверджувати, що підземний простір є надрами. Простір же над поверхнею земельної ділянки, відповідно до ч. 2 ст. 1 Повітряного кодексу України від 4 травня 1993 року, є атмосферним простором [30].

Таким чином, ЗКУ фактично закріпив можливість права приватної власності на надра і повітряний простір. Всі приватні власники земельних ділянок (навіть дачних) з моменту набрання чинності ЗКУ отримали право приватної власності на надра і повітряний простір до висоти і до глибини, до яких вони можуть будувати будівлі і споруди. Критерій меж права приватної власності на надра і атмосферний простір є нечітким, але прийнятним з практичної точки зору, тому що приватні власники можуть будувати будівлі і споруди будь-якої висоти і глибини, якої забажають – то їх право приватної власності.

Нерозв'язаною залишається проблема співвідношення простору і рухомих природних ресурсів, розміщених у цьому просторі. На думку вчених, простір є єдиним нерухомим природним ресурсом, всі інші – є рухомими природними ресурсами [31]. Ґрунти у межах земельної ділянки, корисні копалини у межах ділянки надр, води у межах водного об'єкту, атмосферне повітря у межах ділянки атмосферного простору, поза сумнівом, є об'єктами рухомими.

Власність на природні ресурси насправді є власністю на простір відповідних ресурсів, самі ж рухомі ресурси, пересуваючись вільно під впливом стихійних сил природи (вітру, течій, руху літосферних плит тощо) стають об'єктом права власності того власника, у просторі якого вони опиняються. Наприклад, ґрунт, перенесений вітром на іншу ділянку – стає власністю іншого власника автоматично, вода, що потрапила у простір іншого власника – стає його власністю так само, повітря, перенесене з повітряного простору одного власника – стає власністю іншого власника. Отже, проблемою власності на рухомі природні ресурси є залежність їх правового режиму від правового режиму простору, у який вони потрапляють [31].

Доволі часто у науковій літературі заперечують можливість права власності на атмосферне повітря, мовляв, воно безперестанку рухається і не може бути індивідуалізованим [31]. Але те саме можна сказати про всі без

винятку рухомі природні ресурси: рухаються безперестанку літосферні плити, підземні течії, об'єкти тваринного і рослинного світу, води, ґрунтова поверхня. Якщо ми не заперечуємо можливість власності на всі інші природні ресурси, то маємо визнати справедливим положення ст. 13 Конституції України, яка передбачає можливість права власності на атмосферне повітря.

Визначальним для власності на рухомі природні ресурси є власність на простір – у цьому і виражається взаємозв'язок правових режимів простору як єдиного нерухомого природного ресурсу і рухомих природних ресурсів. Тому справедливим буде твердження, що право власності на простір поширюється і на рухомі природні ресурси у межах цього простору. У такий спосіб ми можемо обґрунтувати на підставі ст. 79 ЗКУ, що право приватної власності на атмосферний простір поширюється і на атмосферне повітря, а право приватної власності на підземний простір – поширюється і на корисні копалини.

Вищезазначене дозволяє нам зробити висновок, що право приватної власності згідно з чинним законодавством існує на всі природні ресурси, які можуть перебувати у власності: землі, надра, води, атмосферне повітря, повітряний простір, тваринний і рослинний світ. Враховуючи, що ЗКУ передбачає можливість перебування земельних ділянок і у власності іноземців – це означає, що всі вищезазначені природні ресурси можуть перебувати і у приватній власності іноземних фізичних і юридичних осіб. Власність іноземців, однак, також породжує певні правові проблеми.

Так, у Харківській області орган місцевого самоврядування у 2002 році відмовив у видачі державного акту на право приватної власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення підприємству зі 100%-вими іноземними інвестиціями. За логікою органу місцевого самоврядування, відповідно до ст. 82 ЗКУ суб'єктами права власності на землю можуть бути тільки: а) юридичні особи, засновані громадянами України або юридичними особами України; б) іноземні юридичні особи. Ст. 82 ЗКУ не передбачає

можливості підприємств з іноземними інвестиціями бути власниками землі в Україні. Підприємство з іноземними інвестиціями звернулося за захистом своїх прав до господарського суду Харківської області. При розгляді цієї справи суд врахував те, що ЗКУ не встановлює прямої заборони щодо існування підприємств-резидентів України, заснованих іноземними особами у якості суб'єктів права власності на землю. За таких обставин суд, керуючись ст. 11 ЦКУ та виходячи із загального сенсу законодавства України про власність, підприємництво та норм земельного законодавства (аналогії права), дійшов висновку про можливість визнання позивача суб'єктом права власності на землю [27, 32].

Рішення господарського суду Харківської області є справедливим, адже, відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Відтак, підприємство з іноземними інвестиціями має бути рівним перед законом з підприємствами, заснованими виключно українцями чи виключно іноземцями. Всупереч формальному розумінню ст. 82 ЗКУ юристами органу місцевого самоврядування, засада справедливості, яка повинна пронизувати все право України, а також ч. 4 ст. 13 Конституції України дають підстави дійти висновку про можливість іноземних підприємств і підприємств з іноземними інвестиціями бути власниками землі в Україні [32].

Ще однією проблемою права власності іноземців на природні ресурси є проблема права власності іноземців на землі сільськогосподарського призначення і на ліси в Україні, породжена статтями 81 і 82 ЗКУ і новою редакцією ЛКУ. Згідно зі ст. 81 і 82 ЗКУ іноземцям надається можливість набувати право власності на землі несільськогосподарського призначення, а у разі прийняття ними у спадщину земель сільськогосподарського призначення – вони підлягають відчуженню протягом одного року. Відповідно до ч. 2 ст. 10 ЛКУ, суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України. А згідно з ч. 2 ст. 13 ЛКУ, ліси, отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та

іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року [10, 12, 31].

Хочемо звернути увагу на те, що ні в ЗКУ, ні в ЛКУ немає прямої заборони набуття іноземцями права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення чи ліси, що відзначалося у цитованому нами вище рішенні господарського суду [32]. Є тільки обмеження щодо прийняття земель сільськогосподарського призначення і лісів у спадщину іноземцями: у такому разі вони протягом одного року мають бути відчужені. Але іноземці можуть вільно купувати, отримувати в дар чи за іншими правочинами землі сільськогосподарського призначення і ліси. Адже вислів: «іноземці можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення» зовсім не означає заборону іноземцям мати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Так само вислів «суб'єктами права власності на ліси є громадяни та юридичні особи України» зовсім не означає, що суб'єктами права власності на ліси не можуть бути іноземці. Отже, іноземці згідно з чинним законодавством можуть набувати право приватної власності на природні ресурси в Україні нарівні з громадянами України, за винятком прийняття їх у спадщину, де існує обмеження на відчуження протягом одного року успадкованих земель сільськогосподарського призначення і лісів [31].

Питання права власності на рослинний і тваринний світ та інші природні ресурси можливо віднести до питань власності на «інші природні ресурси». Але в даному випадку конкретизація повного переліку природних ресурсів і природних комплексів як об'єктів права власності саме в Конституції України дозволила б уникнути неоднозначних висновків із цього приводу.

У зв'язку з наведеними міркуваннями особливий інтерес становлять питання, що стосується подальшого законодавчого закріплення в екологічному законодавстві приписів щодо реалізації права власності на

певні види природних ресурсів і комплексів. Згідно із Законом України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. рослинний світ належить до основних природних об'єктів [33]. Що ж до віднесення його до об'єктів права власності, тут треба констатувати, що жодних відповідних приписів цей нормативний акт не містить. Цим можна пояснити і брак донедавна спеціальних теоретичних розробок з даної проблеми.

Аналогічна ситуація склалася в атмосфероповітряному законодавстві. Основний законодавчий акт у цій сфері – Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р., спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище, теж обійшов мовчанкою питання власності на атмосферне повітря [34]. У ньому бракує приписів не тільки щодо реалізації цього права, а й визнання об'єктом права власності атмосферного повітря, що закріплено в ст. 13 Конституції України.

Дещо інша ситуація у відповідних підгалузях екологічного законодавства України, зокрема, у природно-заповідній. У чинному законодавстві – Законі України від 16 червня 1992 р. «Про природно-заповідний фонд України» закріплено тлумачення цього природного комплексу: це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища [35]. Цей Закон містить положення, присвячені регулюванню права власності на нього. Так, встановлено, що території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані

національним природним паркам, є власністю Українського народу; та що ботанічні сади, дендрологічні парки та зоологічні парки, створені до прийняття цього Закону, не підлягають приватизації. Що ж до інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, то законодавство обмежується вказівкою щодо можливості їх перебування у всіх формах власності, передбачених законом. Це неможливо визнати достатнім для належного впорядкування відносин власності на цей важливий природний комплекс.

До природних комплексів законодавством віднесено і ландшафт, що становить собою природний територіальний комплекс, ділянку земної поверхні, обмежену рубежами, у межах якої природні компоненти (рельєф, ґрунт, рослинність, водойми, клімат, тваринний світ), а також штучні або антропогенні (забудова, дороги, сільгоспугіддя тощо) перебувають у взаємодії і пристосовані один до одного. З огляду на відсутність закону, який регулював би відносини щодо використання, належності, відтворення й охорони цього комплексу, стан законодавчого забезпечення в цій царині також необхідно визнати незадовільним. Вважаємо за доцільне внести відповідні зміни й доповнення до нормативно-правових актів на рівні законів з метою створення належного правового фундаменту регламентування відносин власності на природні ресурси й комплекси.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що чинне законодавство не є системно узгодженим і логічно послідовним у правовому регулюванні питань власності на природні ресурси. Воно містить багато прогалин, колізій, ганджів, вад і недоліків, зумовлених розбіжностями різних політичних сил у поглядах на проблему власності на природні ресурси. Для вдосконалення чинної системи правового регулювання права власності на природні ресурси необхідно опрацювати єдину концепцію, яка ґрунтувалася б на єдиному і цілісному розумінні проблеми власності на природні ресурси.

ВИСНОВОК

Відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища» [3], природні ресурси — це компоненти природного середовища, природні та природно-антропогенні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані у процесі здійснення господарської й іншої діяльності як джерела енергії, продукти виробництва і предмети споживання. При цьому під сутністю використання природних ресурсів розуміється експлуатація природних ресурсів, залучення їх у господарський обіг.

Природні ресурси завжди беруть участь у виробництві, адже вони є предметом праці.

Поєднання природних умов і ресурсів формує природно-ресурсний потенціал. ПРП - це міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства. Тобто це сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства. Отже, природні ресурси - та частина природи Землі й найближчого Космосу, що може включатися в господарську діяльність за певних технічних і соціально-економічних можливостей суспільства за умови збереження середовища життя людей [4].

Друга особливість відображає економічний аспект ПРП - здатність бути проміжною ланкою між населенням і природою, створювати умови для розвитку всіх сфер діяльності суспільства, особливо промисловості та сільського господарства. Такі особливості ПРП є водночас й основою виникнення складних екологічних проблем. Вони виникають унаслідок перетворення людиною природної речовини у суспільну в процесі природокористування, яке може бути раціональним і нераціональним.

Наприклад, багато видів природних ресурсів (лісові, водні, паливно-енергетичні), що виконують основні функції життєзабезпечення (харчування, захист населення від переохолодження та ін.), близькі до вичерпання. Загалом в Україні найефективнішими вважаються рекреаційні, мінеральні та земельні природні ресурси. Вони впливають на сучасні й перспективні спеціалізації, рівень та інтенсивність розвитку господарства [5].

Варто пам'ятати, що будь-який елемент природи одночасно є й ресурсом, й умовою виробничої та іншої діяльності суспільства. Наприклад, ліс - це умова для більшості підприємств, але для лісової промисловості він є ресурсом. Майже всі природні ресурси вичерпні абсолютно або відносно, якщо вони використовуються досить тривалий час з високою інтенсивністю. На сучасному етапі взаємодії природи і суспільства можна говорити лише про умовну невичерпність деяких природних ресурсів, принципово вичерпних або вичерпних відносно. Біологічні ресурси, що вважаються невичерпними внаслідок здатності до самовідновлення, насправді є вичерпними за достатньо високої інтенсивності їх використання, яка перевищує швидкість їх відтворення. Усе це дає змогу зробити важливий практичний висновок: є абсолютна або відносна межа ступеня використання будь-якого ресурсу, що і називається його вичерпністю в широкому розумінні.

Законодавство України визнає більшість природних ресурсів у межах території країни об'єктом права власності, однак встановлює для них різний власнісний статус. Більшість природних ресурсів, які перебувають в природному стані, є об'єктом виключного права власності держави (Українського народу) і не підлягають приватизації. До таких природних ресурсів належать води, корисні копалини тощо.

Право власності на природні ресурси на сучасному етапі розвитку суспільства не є абсолютним. У більшості країн світу воно обмежується в законодавчому порядку в інтересах суспільства. Необхідність обмеження права власності на природні ресурси в Україні впливає із Конституції

України (ст. 41), якою передбачено, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Межі здійснення права власності на природні ресурси визначаються колом покладених законодавством на власників відповідних природних об'єктів обов'язків щодо раціонального використання та охорони навколишнього природного середовища [6].

Конституційні положення щодо права власності на землю, води, ліси, надра та інші природні ресурси деталізуються в Земельному, Водному, Лісовому кодексах, Кодексі України про надра та інших поресурсових законах, які є основними законодавчими актами в системі екологічного законодавства нашої держави.

Екологічне законодавство передбачає правове регулювання спеціального використання різних природних ресурсів на праві власності: земель, надр, вод, атмосферного повітря і повітряного простору, рослинного і тваринного світу. Не можуть використовуватися на праві власності (у тому числі державної): кліматичний ресурс, радіочастотний ресурс і альтернативні джерела енергії (енергія сонця, вітру, припливів і відпливів, тепло геотермальних вод тощо)

В ході написання магістерської роботи з'ясувалось, що, у питаннях законодавчого регулювання права власності на природні ресурси залишається багато проблем та неузгодженостей.

Нерозв'язаною залишається проблема співвідношення простору і рухомих природних ресурсів, розміщених у цьому просторі, оскільки він є єдиним нерухомим природним ресурсом, всі інші – є рухомими природними ресурсами. Ґрунти у межах земельної ділянки, корисні копалини у межах ділянки надр, води у межах водного об'єкту, атмосферне повітря у межах ділянки атмосферного простору, поза сумнівом, є об'єктами рухомими.

Власність на природні ресурси насправді є власністю на простір відповідних ресурсів, самі ж рухомі ресурси, пересуваючись вільно під

впливом стихійних сил природи (вітру, течій, руху літосферних плит тощо) стають об'єктом права власності того власника, у просторі якого вони опиняються. Наприклад, ґрунт, перенесений вітром на іншу ділянку – стає власністю іншого власника автоматично. Отже, проблемою власності на рухомі природні ресурси є залежність їх правового режиму від правового режиму простору, у який вони потрапляють.

Таким чином, можна зробити висновок, що чинне законодавство не є системно узгодженим і логічно послідовним у правовому регулюванні питань власності на природні ресурси. Воно містить багато прогалин, колізій, ганджів, вад і недоліків, зумовлених розбіжностями різних політичних сил у поглядах на проблему власності на природні ресурси. Для вдосконалення чинної системи правового регулювання права власності на природні ресурси необхідно опрацювати єдину концепцію, яка ґрунтувалася б на єдиному і цілісному розумінні проблеми власності на природні ресурси.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Право власності на природні ресурси // <http://referat-ok.com.ua/ekologiya/pravo-vlasnosti-na-prirodni-resursi>.
2. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України /Дорогунцов С.І., Міщенко В.С./ - К.: ЗАТ "Нічлава", 1999.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 12.10.2018 р.).
4. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку в Україні /Дорогунцов С.І., Міщенко В.С./ – К.: ЗАТ "Нічлава", 1999.
5. Вікіпедія: вільна енциклопедія // <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990.
7. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Л.: Світ, 1993.
8. Конституція України, прийнята Законом України від 28 червня 1996 р. 254/96-ВР. //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show//254к/96-вр> (дата звернення 21.09.2018 р.).
9. Балюк Г.І. Екологічне право України. Конспект лекції у схемах (Загальна і Особлива частина): Навч. Посібник.– К.:Хрінком Інтер,2006.– 192 с.
10. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-ІІІ //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (дата звернення 02.11.2018 р.).
11. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213-ВР //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-1995>. (дата звернення 02.11.2018 р.).

12. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р., (нова редакція від 08.02.2006 р.), № 3404 – IV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3404-94>. (дата звернення 18.11.2018 р.).
13. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94 –ВР //База даних «Законодавство України /ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94> (дата звернення 11.11.2018 р.).
14. Разметаев С.В. Экологическое право украины: Систематизированное законодательство о недрах с научно-практическим комментарием и постатейными материалами. – Х: ООО «Синтекс ЛТД», 2000. – 480 с.
15. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України: підручник: Харків «Право», 2009. – 327 с.
16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755 – VI //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>. (дата звернення 15.10.2018 р.).
17. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI //База даних «Законодавство України /ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 11.11.2018 р.).
18. Природноресурсове право України / за ред. Каракаша І. І./- К.: Істина, 2005 р.- 376 с.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10.07.2018 р. № 2498-VIII //База даних «Законодавство України /ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2498-V> (дата звернення 11.11.2018 р.).
20. Про оренду земель: Закон України від 06.10.1998 р. №161-XIV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення 23.11.2018).

21. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:[http //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12) (дата звернення 23.11.2018).
22. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 05.06.2003 р. № 899-ІV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:[http //zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15) (дата звернення 23.11.2018).
23. Конвенція про відкрите море від 30.09.1962 р. //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:[http //zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180) (дата звернення 23.11.2018).
24. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. № 2894/ІІІ //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:[http//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-01](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-01) (дата звернення 23.11.2018).
25. Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3055-ІІІ//База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:[http //zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-2002](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-2002) (дата звернення 23.11.2018).
26. Курзова В. В. Проблеми правового регулювання відносин власності на природні ресурси //Матеріали ІІІ звітної конференції науково-педагогічного складу Одеського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ (28-29 квітня 2006 року)//.- Одеса: Вид-во ОЮІ ХНУВС, 2006 р.
27. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435 – ІV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 17.11.2018 р.).
28. Про власність: Закон України від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ, втратив чинність 20.06.2007 р. //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12> (дата звернення 17.11.2018 р.).

29. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV //База даних «Законодавство України/ ВР України.
URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-03> (дата звернення 17.11.2018 р.).
30. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI //База даних «Законодавство України/ ВР України.
URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення 17.11.2018 р.).
31. Каракаш И.И. Право собственности на объекты природного происхождения //Экологическое право Украины: Курс лекцій. – Одесса: Латстар, 2001.
32. Хропот С. О формах собственности на землю в Украине //Аспекты самоуправления. – 2004 г.
33. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.199 р. № 591-XIV //База даних «Законодавство України/ ВР України.
URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14> (дата звернення 17.11.2018 р.).
34. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII //База даних «Законодавство України/ ВР України.
URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12> (дата звернення 17.11.2018 р.).
35. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII //База даних «Законодавство України/ ВР України.
URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення 17.11.2018 р.).